

JOSEP CAMPRUBÍ I SENSADA
RAMON MARTÍ I CASTELLÓ

***EL MONESTIR CAROLINGI DE SANT SALVADOR
DE MATA (L'ESPUNYOLA, BERGUEDA)***

ABSTRACT

Aquesta aportació ens aproxima a l'estudi del monestir berguedà de Sant Salvador de Mata i precisa la seva autèntica localització al terme municipal de L'Espunyola. Es tracta d'un cenobi establert a la fi del segle IX, que hauria desaparegut molt prest i que fins ara s'havia identificat incorrectament amb certes restes d'edificacions que hom troba al terme actual de Capolat. Tot i que pot tractar-se un jaciment arqueològic excepcional, la breu història d'aquest monestir és un exemple ben representatiu de la problemàtica que, a curt termini, afectà a la majoria de les fundacions monàstiques carolíngies, que van ésser nombroses i tingueren unes dimensions molt reduïdes.¹

Fou el desembre de l'any 2000 quan, després d'haver passat el matí de prospecció per la zona, ens aturàrem a recuperar forces a Cal Marçalet, al terme d'Espunyola.²

1. Avui ens aproximem a l'estudi d'aquests monestirs en el marc d'un projecte investigador genèric del Ministerio de Educación y Ciencia: *Ocupación, organización y defensa del territorio durante la transición medieval* (HUM2005-04988).

2. Aquestes prospeccions corresponen a un projecte d'investigació específic: *Evolució del Poblament a la Plana Central del Berguedà des de l'Època Baix Imperial Romana fins l'Alta Edat Mitjana*. Dirigit pels autors d'aquest text, amb la participació de nombrosos alumnes de la UAB, una recerca que s'executà durant cinc campanyes reglades entre els anys 1997-2001. Lliurades les memòries científiques de les intervencions, només ha estat publicada una breu síntesi del conjunt dels treballs, tot i que els seus resultats ens han estat molt útils, diversament, en la nostra recerca recent. J. CAMPRUBÍ – R. MARTÍ, «Evolució del poblament al Berguedà durant la transició medieval. Arqueologia, toponímia i documentació», a J.

Encara que fos tard i que, com és ben sabut, a finals d'any els dies són curts, havent dinat encara tinguérem temps d'arribar fins la casa nova de les Cots, propera al restaurant, on el mapa comarcal indicava amb un senyal la presència de "restes històrico-arqueològiques" i cap de nosaltres sabia què hi havia. Moguts per la curiositat prenguérem el camí per observar-les.

En arribar a la casa, una dona d'avançada edat ens explicà que més amunt existien les ruïnes de la casa vella de les Cots, on havia viscut la seva família i ens informà, igualment, que el seu pare havia aprofitat les bigues i altres materials de la casa vella per construir la nova. Així, vers l'inici del segle XX l'antiga masia degué veure els seus darrers habitants. Disposats a saber com era el lloc, seguírem camí amunt un centenar de metres en direcció nord fins a trobar les restes de la casa vella, on encara es conservaven dretes algunes parets antigues, potser les mateixes restes que hom senyalitzava al mapa. Tal i com fèiem sistemàticament, la prospecció d'aquest emplaçament ens va permetre obtenir mostres ceràmiques representatives en superfície, on observàrem que al voltant de la casa hom trobava tota mena de produccions medievals i modernes.

Un cop finalitzada la feina al voltant de l'antic mas, també ens cridà l'atenció la presència d'un petit turó situat algunes desenes de metres al nord. La sorpresa fou considerable en adonar-nos que a un costat del monticle apareixien murs mig destruïts per l'obertura o l'ampliació del camí i per l'acció erosiva de les pluges, en els quals s'hi observava la presència de materials medievals força homogenis. Detectada també l'existència de restes d'enterraments sobre el turó i observada, igualment, la disposició dels murs, des d'un primer moment fórem conscients que podia tractar-se de l'antic monestir de Sant Salvador de Mata. De fet, algunes setmanes abans ja havíem comprovat que les construccions situades sobre el roc o la muntanya de Sant Salvador i que, tradicionalment, han estat considerades com les restes del monestir de Mata podien correspondre, més aviat, a les ruïnes d'un mas abandonat.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES DEL MONESTIR

La principal notícia que posseïm del monestir de Mata correspon al document original de dotació de la seva església, atorgat pel bisbe Nantigís de la Seu d'Urgell el dia 13 de desembre de l'any 899.³ No és aquesta una intervenció aïllada del bisbe al districte berguedà, sinó que s'integra en una sèrie sistemàtica de dotacions d'esglésies al sector central de la comarca actual, ben planificada i executada a les-

CAMPRUBÍ SENSADA, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s.IX-XI). La formació del comtat*, p. 213-221, Lleida 2006.

3. R. ORDEIG, *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya, (segles IX-XII), primera part*, doc. 21, EH, Vic 1993.

hores: així, és segur que el dia 1 de desembre d'aquell mateix any Nantigís dotava l'església de La Quar, mentre que el dia 9 atorgava la dotàlia de l'església d'Olvan; també són ben plausibles, encara que no es poden garantir, les notícies del segle XIII que atribueixen al mateix bisbe la dotació de Sant Martí de Biure el dia 11 i de Sant Vicenç de Corbera el dia 15 de desembre de l'any 899.⁴ A Mata, fou l'abat Sunila qui demanà la consagració i la dotació de l'església juntament amb els habitants de l'Espona (*illa Sponna*) i de *Villa Regali*, que haurien participat en la seva restauració. De fet, però, entre els parroquians només l'abat Sunila i un cert Trasila atorguen terres en dotació al monestir, mentre que a les subscripcions del document només figuren les signatures del bisbe, de l'abat, de l'ardiaca Baldric i de l'escrivà, sense que aparegui cap monjo.

Tot i que el citat document exposa que l'abat i els homes d'aquests llocs són restauradors de l'església de Déu (*ecclesiam Dei restauratores*), notem que no sembla tractar-se pròpiament de la reedificació d'un edifici anterior. Cal advertir, en tot cas, que en aquest punt la dotàlia segueix el model del text de Santa Maria d'Olvan, consagrada cinc dies abans.⁵ Les dues actes estan redactades pel mateix prevere Centoll i les parts dispositives són idèntiques. Per això, sembla clar que aquesta frase cal entendre-la en el sentit d'ajudar a restablir la religió cristiana, tot creant esglésies allà on no n'hi ha, més que no en el sentit de tornar a aixecar un edifici anterior enrunat al mateix indret. Tal i com veurem més endavant, la ceràmica obtinguda al lloc és molt homogènia i, considerades les condicions de preservació del jaciment, si hagués estat habitat en èpoques anteriors la mostra recollida així ho hauria reflectit.

D'altra banda, *Sponna* o *Sponda* i *Villa Regali* o *Regale*, previsiblement Vila-real en la seva evolució truncada, són avui topònims desapareguts que no hem aconseguit localitzar arqueològicament, tot i l'evocadora presència del diminutiu L'Espunyola en l'entorn. Genèricament, Espona és un nom recurrent d'arrel llatina i té àmplia difusió arreu entre la toponímia menor, amb el significat de "cingle o pendent d'un prat o camp, o camí, de vegades d'un curs d'aigua".⁶ L'Espunyola, documentada *Spugnola* l'any 950, seria versemblantment el diminutiu d'Espona, tot i que Joan Coromines ha arribat a considerar que pot ésser un topònim d'arrel diferent, un diminutiu del llatí *spongia*, amb significat de "roca de molts alveols o pedra tosca porosa".⁷ Amb una estructura mig dispersa, tot el nucli de població actual de l'Espunyola ofereix un perfil orogràfic de camps esglaonats sobre pendents, amb cases associades i múltiples emplaçaments que hom podria denominar inicialment l'Espona. El topònim l'Espunyola, en canvi, de bon començament s'associa

4. R. ORDEIG, *Les Dotàlies de les Esglésies...* docs 18 i 19, 20 i 22.

5. R. ORDEIG, *Les Dotàlies de les Esglésies...* doc. 19.

6. J. COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, vol. 4, p. 136, Barcelona. 1995; *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*, vol. 3, p. 662, Barcelona 1985.

7. J. COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, vol. 4, p. 140-141, Barcelona 1995.

al castell del lloc que, enclotat, ocupa una petita codina situada enmig de camps de conreu, al bell mig de la vall. La desaparició del nom de l'Espona i la successió immediata de L'Espunyola ens porta a creure que l'onomàstica del segon lloc deriva del primer, d'un assentament més antic que ens és desconegut i que se subordinarà al nou castell del segle X.

Prèviament, però, Vila-real amb l'Espona i Mata semblen haver constituït una unitat territorial específica que a la dotàlia s'annexa íntegrament a l'església monàstica. Aquí i arreu, una vil·la és aleshores el referent per a enquadrar geogràficament els indrets del seu entorn més pròxim, així com és també el marc jurídic d'una comunitat de veïns i de la percepció de rendes.⁸ Així, a l'acta de la dotàlia els confins parroquials venen definits bàsicament per altres *villae*, mentre que a l'entorn del monestir hom hi relaciona un casal i uns horts de l'abat que eren a prop de l'església, i a més a més vuit mujades de terra a *villa Regale* que concedia el mateix abat Sunila, amb el Vilar (*cum ipso villare*). Precisament, uns tres-cents metres a l'est del lloc on ubiquem el monestir encara existeix la casa del Vilar, en un lloc on també hem observat restes altomedievales de consideració, unes dades que ens ajuden a situar, aproximadament, dins d'un petit radi de menys d'un kilòmetre els diferents llocs de referència. Tot i això, ens ha estat absolutament impossible identificar aquí amb precisió ni l'Espona ni Vila-real, tot i que sabem per la dotàlia que eren pròxims a l'estrada (*strata*), segurament en relació al camí tradicional i, avui, carretera de Berga a Montmajor, on encara hom disposa la major part dels edificis actuals.

Aleshores, la dotació d'una església al Berguedà comportava, a més a més de la cessió de certes terres i béns en propietat a l'edifici, l'adscripció d'un terme parroquial dins del qual dita església tenia el dret de recaptar dècimes i primícies, és a dir, d'obtenir rendes en extensió. Tot això s'integrava en un procés d'estructuració territorial nou que s'hauria engegat amb el comte Guifré el Pelós i que suposava la consolidació i el control de les terres obtingudes sobre les fronteres d'al-Andalus mitjançant la implantació d'esglésies i de castells, amb nous termes on es recaptaven dècimes i primícies, competències de les que també podien gaudir els monestirs.⁹

8. J. CAMPRUBÍ SENSADA, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (s. IX-XI)... Veure «La vil·la com a sinònim de terme», p. 95-97. MARTÍ, R., «Del fundus a la parrochia. Transformacions del poblament rural als territoris catalans durant la transició medieval», De Constantí a Carlemany. El pas de l'Antiguitat Tardana al món medieval. III Jornades d'Història y arqueologia medieval del Maresme, p. 11-26, Mataró 2006.*

9. J. CAMPRUBÍ SENSADA, «La funció dels *castra* i la seva relació amb les *parrochiae* en el procés d'estructuració territorial al Berguedà (fi del segle IX-inicis del segle X)», *II Congrés Internacional Història dels Pirineus, Medievalis Historia Pyrenaica*, p. 169-186, UNED-Girona, Girona 2005; «Els *castra* berguedans de finals del segle IX inicis del X i el seu context», *Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental*, p. 205-216, Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies 2004; «Los *castra* en el nuevo modelo de organización territorial del Pagus Berguedà a finales del siglo IX e inicios del X», *II Congreso de Castellología Ibérica*, p. 197-216, Asociación Española de Amigos de los Castillos, Alcalá

Així, aquest cenobi pretenia una envejable independència de recursos, tot i que hauria de lliurar cada any en servei a la Seu d'Urgell un cens que consistia en sis modis de cereals, tres sous i dos xais, segons s'estipula a la dotàlia.

Tot desenvolupant aquests mètodes, uns vint anys després de les conquestes del comte Guifré i només un cop desaparegut aquest príncep, l'any 899 el bisbe Nantigís verificava una primera divisió parroquial a bona part del districte berguedà en el marc d'una única visita pastoral, tot i que poc abans, l'any 893, el bisbe Ingobert ja hauria aplicat aquest nou sistema de control al cas específic de Merlès.¹⁰ En aquesta actuació, el bisbe demostrava tenir un marge molt ampli de maniobra a l'hora d'escollir les esglésies titulars i d'atorgar grans districtes parroquials, tot fixant, a favor de la Seu, censos anuals d'una certa entitat. La selecció escollida per Nantigís ve determinada, però, per la intervenció de tercers actors que pregunten al bisbe, sols o en representació d'algunes comunitats de fidels, que es consagrin i es dotin les seves esglésies, com feren el clergue Jordi i Frojà a La Quar, els il·lustres Frojà a Olvan i Guadamir a Biure, l'abat Sunila a Mata o el sacerdot Ranessind a Corbera. Cal considerar, en conjunt, que aquesta va ser una acció ben planificada i que va comptar amb el suport d'un clergat que es demostrà afecte a la Seu i amb la implicació de certes elits de la zona, especialment amb el cas del noble Frojà, patrocinador del monestir de Sant Llorenç prop Bagà i de les esglésies de La Quar i d'Olvan, a més de posseir terres a Avia.

En el cas particular del monestir de Mata, la dotàlia li atorgà un terme parroquial que és de molt difícil interpretació, tot i que hom pot fer una restitució aproximada: la descripció començaria vers l'extrem sud-est amb l'estrada de Cardona (*per illam strata de Cardona*)¹¹ i aniria fins una Vilafreda que sembla trobar-se

de la Selva (Teruel) 2001; *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà...* p. 100-102 i 129-151. R. D'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, p. 94-100, Ed. Vicens Vives, Barcelona 1958.

10. R. ORDEIG, *Les Dotàlies de les Esglésies...* doc. 16.

11. No hi ha una única via que s'anomeni Camí de Cardona sinó que n'hi ha diverses que poden ser-ho. La necessitat d'anar a buscar sal ha fet que algunes vies agafessin el nom d'aquesta població com a referent. No obstant això, la principal via tradicional amb aquestes funcions hauria estat el camí que anava des de Cardona, per la riera de Nàvel, fins a Sant Joan de Cor de Roure o de Montdarn (Viver i Serrateix) i d'aquí vers l'església de l'Antiguitat de Casserres, on es bifurcava en dues branques, una en direcció nord, prop de Sant Pau de Casserres, vers Grauges i Noet (Avia) fins arribar a Berga, i una altra vers l'actual capella de Sant Marc de Cal Bassachs (*Peraform* altomedieval, Gironella) i les serres de Biure, tot i que per accedir a aquesta branca no calia passar necessàriament per l'Antiguitat sinó que s'hi podia passar per una desviació que connectava Cor de Roure amb el lloc conegut com la Fàbrega, més al sud de l'Antiguitat i de l'actual Casserres. Les traces d'aquests eixos viaris avui són camins i senders de poca entitat que han quedat marginats en fer-se les actuals carreteres. En tot cas, el seu recorregut és ple de jaciments arqueològics antics i altomedievals d'interès, com succeeix a Sant Joan de Montdarn, als sectors de l'Antiguitat i de Sant Pau de Casserres o al Serrat dels Tres Hereus, per citar-ne alguns.

al terme actual de Montmajor (*usque in villa Freda*),¹² així com fins un lloc que hom anomenaria Vilacastellà (*usque in Uilla Castellani*) i que avui hom desconeix amb aquest nom;¹³ d'aquí seguiria per unes imprecises esglésies (*per illas ecclesias*),¹⁴ fins el riu de Capolat (*usque ad rivo de Ardicapello*);¹⁵ vers l'extrem nord semblaria confinar amb el límit de la vil·la de Corbera, fins Tiurana o el lloc de Terça, potser (*et per villa de Corbera usque ad Tibirana*);¹⁶ d'aquí, per un torrent profund (*per torrente profundo*)¹⁷ aniria a la Guàrdia (*usque ad illa Guardia*)¹⁸ i seguint el riu de Clarà arribava a l'estrada on començava la descripció (*per illo ribo de Clerano usque*

En un document de l'any 950 es fixa l'afrontació nord del terme de l'Espunyola a l'estrada pública que transcorre per sota Torneula, en referència al camí que ve de la vall del nord de Montmajor vers el Cint, l'Espunyola, Avià, Sant Bartomeu de la Valldan i Berga (F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los Siglos IX-X*, doc. 130, CSIC, Barcelona 1951. No creiem, però, que aquest sigui el camí de Cardona esmentat l'any 899.

12. No disposem de cap altra notícia d'aquesta vil·la i, en l'entorn, només hom coneix un lloc que s'anomeni així: la casa de Vilafreda es troba a 1060 m d'alçada sobre el vessant nord del Serrat de la Pineda, dins el terme actual de Montmajor i poc més de dos kms a ponent del lloc i l'església del Cint, que actualment pertanyen a l'Espunyola.

13. No hem de confondre la *villa Castellani* amb Castellar del Riu, que mai no figura a la documentació com a *castellum* o *castrum*. Aquest cas correspondria a la mateixa *villa Castellum* que figura l'any 950 situada a l'oest del terme de l'Espunyola (F. UDINA, *El Archivo Condal...* doc. 130). Verificades les prospeccions oportunes, això ens fa creure que pot tractar-se del nucli medieval de Montclar o bé d'algun indret situat a prop seu.

14. No sabem ben bé a quines esglésies es refereix. Potser en relació a l'Esglesiola de Canudes (L'Espunyola), als casos de Sant Ponç i Santa Creu de Montclar (Montclar) o també a Sant Sadurn del Cint (L'Espunyola).

15. Si "Ardicapello" és Capolat, com sembla, aquest riu cal que l'identifiquem amb al cos principal de la Rasa de Trasserra, que rega el Cint i que separa Taravil i Trasserra del lloc de Capolat. No obstant això, cal anotar que Capolat serà titular d'un terme castral (*infra terminos de chastro Chapolado*) que es documenta l'any 1065, que es situa, inequívocament, al comtat d'Urgell i que limita amb el Berguedà (*a parte orientis in terminio de Bergeda*). A. LLORENS, «Els documents dels segles X i XI de l'Arxiu Capítular de Solsona», *Urgellia* 11 (1992-1993) p. 301-486, doc. 137.

16. La vil·la de Corbera cal situar-la al terme municipal de Castellar del Riu, en l'entorn de l'ermita de la Mare de Déu de Corbera, que aleshores sembla haver estat escollida també com a seu d'una altra parròquia. Potser que el topònim Tiurana o Tiurà es refereixi al lloc actual de Terça, que es localitza sobre l'extrem meridional d'aquell terme, als confins amb Capolat. No obstant això, anotem l'existència d'un alou homònim a la parròquia de Casseres, vers Ca n'Eloi, documentat així d'ençà de l'any 1009 (*Tivirana*). J. BOLÓS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, doc. 51, Fundació Noguera, Barcelona 2006.

17. El torrent fondo o profund que s'indica podria ser la pròpia capçalera de la riera de Clarà, al seu naixement dins el terme de Capolat.

18. Creiem que aquesta guàrdia ha d'ésser el mateix indret on l'any 950 hi apareix documentada la *Turrem Nebule*, en relació a l'actual Torneula, al terme de Capolat. F. UDINA, *El Archivo Condal...* doc. 130.

ad illa strata).¹⁹ Prèviament, un de nosaltres ja havia proposat una possible restitució d'aquest terme.²⁰ Amb les dades actuals, ara hem fet una interpretació més precisa i, així, pot proposar-se una extensió inicial d'aquesta parròquia que s'aproximaria als 45 km² de superfície.

Cal reconèixer que la identificació dels punts de referència resulta problemàtica, principalment perquè bona part dels topònims ha desaparegut. Altrament, les referències són tan aproximades que sovint semblen referir extrems oposats i es pot dubtar, fins i tot, si alguns dels llocs citats s'atribuïen o no a la pròpia parròquia de Mata: els exemples de la vil·la de Corbera, Vilafreda i Vilacastellà provarien que la parròquia de Mata confina amb el terme d'aquests llocs i que els exclou; la situació no és tan clara, però, als casos de Tiurana o d'aquelles esglésies que hom cita als confins i que no sabem si són fora o dins de la parròquia; en qualsevol cas, les indicacions de l'estrada de Cardona i de les rieres de Clarà i de Capolat demostrarien que la parròquia de Mata incorporava certs sectors que avui pertanyen als municipis de Casserres, d'Avià, de Montclar i de Capolat, a més del terme de l'Espunyola. També resulta sorprenent, si més no, que al text de la dotalia no s'esmentin altres termes parroquials veïns o indrets que podien tenir major entitat, com ara Casserres o Avià. Això pot ésser perquè a nivell jurídic encara no s'hi havien constituït, un fet que es produirà uns anys més tard, quan es dotin les seves respectives esglésies i s'hi estableixi les parròquies corresponents.²¹

A això hi posaria remei vers l'any 907 el mateix bisbe Nantigís, aquest cop, però, tot atenent els precés del comte Miró, qui advocava en favor de certes esglésies que haurien estat edificades temps enrere per son pare, el marquès Guifré. Així, aquell any, potser vers el mes de gener, es dotava l'església de Sant Martí d'Avià, amb un terme parroquial que limitava amb la parròquia de Sant Salvador (de Mata), amb Berga, Castellar del Riu, Corbera i Sant Vicenç d'Obiols, que ja disposarien aleshores d'una dotalia pròpia.²² Entre d'altres llocs, aleshores s'incorporava a la parròquia d'Avià el lloc de Clarà amb els seus vilars. Al terme també hi posseïen terres el noble Frojà i el monestir de Sant Llorenç prop Bagà.

Immediatament després, per una iniciativa semblant del mateix comte Miró, també s'atorgava una dotalia parroquial a l'església de Sant Pau de Casserres, que fou redactada el 20 de gener de 907 i escrita igualment pel clergue Belasc.²³ Aquí tornem a trobar una nova referència de la parròquia de Sant Salvador de Mata, que ara serveix de límit nord del terme de Casserres, tot advertint-nos Nantigís que

19. No especifica de quina estrada es tracta. Possiblement és la de Cardona, el mateix referent per on començava la descripció del terme.

20. J. CAMPRUBI SENSADA, *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà...* p. 164-185.

21. R. ORDEIG, *Les Dotalties de les Esglésies...* docs. 34 i 36.

22. R. ORDEIG, *Les Dotalties de les Esglésies...* doc. 36.

23. R. ORDEIG, *Les Dotalties de les Esglésies...* doc. 34.

així hauria estat establert a la dotàlia del monestir (*sicut in ejus dotem resonat quod nos antea firmavimus*). Cal remarcar que la descripció de la parròquia de Casserres també resulta força confusa i que hom cita l'estrada de Cardona entre els seus límits, previsiblement vers migjorn. Si no es tracta de dues vies diferents i en ésser aquest mateix camí el límit meridional i oriental de Mata, hom té la impressió, en conseqüència, que la nova parròquia de Sant Pau ara aconsegueix erosionar un bon sector del districte que vuit anys abans havia estat assignat a la parròquia del monestir, si més no teòricament.

Així, vers inicis del segle X la veu del comte comença a fer-se sentir amb força a l'hora d'aplicar el primer ordenament parroquial que fins aquí havia conduït el bisbe. Aquesta no hauria estat, en cap cas, una realització definitiva ja que el territori, a efectes pràctics, tot just s'estava consolidant sota domini cerdà i que el manteniment dels privilegis obtinguts podia resultar problemàtic a curt termini. I és, justament, a partir d'aquí quan les notícies de Mata es redueixen fins que el monestir desapareix de les fonts documentals.

Amb aquest fet sembla tenir-hi una certa relació l'establiment de l'alou comtal de l'Espunyola amb el seu castell, que apareixerà en el decurs del segle X i que estarà situat entre Sant Pau de Casserres i Sant Salvador de Mata. Cal desestimar, en qualsevol cas, una primera notícia de la parròquia de l'Espunyola que figura com a límit nord del terme de Sant Joan de Montdarn o Cor de Roure (Viver i Serrateix) en un document de l'any 922.²⁴ Advertim, però, que es tracta d'una falsificació procedent de Sant Joan de les Abadesses i que no pot haver estat redactada abans de la primera meitat del segle XI, tal i com observa el seu darrer editor.

Si més no, la primera referència força segura d'aquest lloc es registra el dia de Sant Joan de l'any 950, quan la *comitissa* Adalaida, dita també Bonafilla, dóna al monestir de Sant Joan de les Abadesses son alou del castell de l'Espunyola amb l'església de Sant Climent, que posseïa per donació dels seus pares, els comtes de Barcelona Sunyer i Riquilda.²⁵ De fet, Adalaida acabava de ser designada abadessa del monestir de Sant Joan deu mesos abans a instàncies del comte Borrell, son germà, amb l'acord del comte Sunifred de Cerdanya i del clergat, un pacte que corregiria la desafortunada elecció que hauria realitzat el comte Sunyer anterior-

24. R. ORDEIG, *Les Dotàlies de les Esglésies...* doc. 45.

25. F. UDINA, *El Archivo Condal...* doc. 130. El document original ha desaparegut i de la còpia que ens ha pervingut l'editor afirma que: "no ofrece graves dificultades para declararlo auténtico, pero algunas frases de la corroboración pudieran ser interpoladas... no se comprende como siendo ya abadessa del cenobio hace una donación sin aparecer como tal". L'autenticitat del document no es pot qüestionar a nivell diplomàtic, mentre que l'objecció històrica plantejada potser indica que la nova abadessa encara no havia pres possessió del càrrec i que aquest donatiu pot ésser el *donum* acostumat que li obrí les portes.

ment, mogut per la cupiditat (*cupiditate ductus*).²⁶ Segons el document de l'any 950, al castell de l'Espunyola (*castrum Spugnola*) correspon un terme propi on es retroben alguns dels indrets que ja coneixem: el límit nord el constitueix l'estrada pública que passa sota Torneula (*in ipsa strata puplica qui discurret subtus Turrem Nebule*); el límit oriental és terme del monestir de Mata (*in fines de Mata monasterio*); el límit meridional és Sant Joan de Montdarn o Cor de Roure (*sanctum Ioannem eremum*); el límit occidental és una vil·la anomenada Castell (*villa Castellum*) i que, com hem anotat, pot fer referència a la població de Montclar.

Altres notícies documentals d'aquell temps semblen contradir, però, l'efectivitat que pot haver tingut la donació de l'Espunyola a Sant Joan de les Abadesses. Aquest és el cas del precepte que el rei Lotari atorgava l'any 958 al monestir de Cuixà, on li confirmava la possessió de l'església de Sant Climent del lloc de l'Espunyola (*loco quae dicitur Spugiola*), amb dècimes i primícies, cases, terres i vinyes, tal i com ho havia posseït el comte Sunyer (*sicut Suniarius comes detinebat*).²⁷ Mig segle més tard, l'any 1011 el papa Sergi IV encara confirmava amb una butlla atorgada al monestir de Cuixà, entre d'altres béns, la possessió de la vil·la de l'Espunyola (*villam Spigiolam*) amb la seva església de Sant Climent.²⁸

Tot i les contradiccions aparents que plantegen aquestes iniciatives, sembla confirmar-se, en qualsevol cas, que fou per iniciativa del comte Sunyer (anys 911-947) com es constituí l'alou de l'Espunyola, amb un terme propi que hom segregà de la unitat parroquial de Sant Salvador de Mata, previsiblement en un moment avançat del seu regim. Això es pot haver justificat amb dos arguments diferents: d'una banda, el comte podria haver vindicat el caràcter d'origen públic que, per tradició, pertocaria a l'emplaçament de *villa Regale*, que constitueix el nucli de la parròquia i que també desapareix de les fonts; d'una altra, però, la segregació es consumaria amb motiu de la construcció del castell de l'Espunyola que és a qui s'adjudica el terme de l'alou, com es fa aleshores en crear denses xarxes castrals a les marques dels comtats catalans. Fenòmens com aquest de partició de termes anteriors i segregació d'alous no són fets aïllats, sinó que, més aviat, durant el segle X són habituals.²⁹

Altrament, també sabem que el comte Sunifred de Cerdanya (anys 941-967) va interferir aleshores o poc més tard en l'ordenament eclesiàstic de la zona, quan va apropiat-se de les parròquies de la Vall de Lord que fins aquí haurien posseït

26. F. UDINA, *El Archivo Condal...* doc. 128.

27. R. D'ABADAL, *Catalunya Carolíngia. Els diplomes carolíngis a Catalunya II*, p. 98, Barcelona 1926-1950.

28. E. JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, doc. 45, Barcelona 1992.

29. J. CAMPRUBÍ, *Conquesta i Estructuració Territorial...*, especialment p. 129-151 i 155-170. R. MARTÍ, «L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric», *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 4t curs d'Arqueologia d'Andorra 1994*, p. 28-60, Andorra 1997.

pacíficament diverses generacions de clergues al servei de la Seu d'Urgell (*Et postea sic tulit Sunifredus comis ipsas parrochias de sancta Maria*).³⁰ Al document que recull aquesta notícia es citen tota una sèrie d'esglésies que arriben fins els llocs de Taravil i el Cint (Capolat, l'Espunyola), que queden excloses del comtat berguedà. Situat a l'extrem occidental d'aquest comtat de Berguedà, en contacte físic amb aquelles parròquies que s'atribueix al comtat d'Urgell i reduïda l'extensió de la seva pròpia parròquia, hom desconeix quins altres greuges es pot haver infligit al monestir de Mata en aquestes circumstàncies.

Malgrat tot, durant el segle X encara es registra una última i misteriosa referència del monestir l'any 988, ara en la publicació sacramentada del testament de Sunifred de Lluçà: aquí, entre altres deixes per a diversos monestirs, aquest magnat hauria concedit son alou de Clarà a l'església de Sant Quintí del monestir de Mata (*ad domum sancti Quintini Mata monasterii*).³¹ Tot i els dubtes que planteja la interpretació correcta d'aquesta referència, és segur que la menció citada al·ludeix a l'església de Sant Quintí de Montclar, situada al sud-est de l'Espunyola i a prop de la riera de Clarà, sobre el marge dret d'aquesta, un lloc que avui dia es troba estranyament segregat d'aquest terme municipal i adscrit a Montclar. Així, malgrat la distorsió que ha introduït l'escissió de l'alou comtal de l'Espunyola, en aquest punt ens certifica que el monestir de Mata encara existeix aleshores i que posseeix l'església de Sant Quintí. No deixa d'estranyar-nos, però, que sigui l'església de Sant Quintí la beneficiària del donatiu i no el monestir mateix. Fidel al comte Borrell de Barcelona i Urgell, aquí Sunifred de Lluçà sembla preservar son alou de Clarà d'altres interessos veïns, com pot succeir amb els casos dels que serien fidels als comtes de Cerdanya.

Més enllà del segle X, però, les dues darreres referències que coneixem del monestir de Mata són indirectes i tardanes. Una es troba a la dotalía apòcrifa del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles que s'atribueix a l'any 1040, un cenobi al qual hauria estat subordinat finalment (*item abbatia et Matha, cum taschis et servitiis*).³² En qualsevol cas, aquest text és una falsificació que cal desestimar en aquesta cronologia, tot i que demostra que el record del monestir era viu vers els segles XII i XIII, quan encara existiria un lloc habitat que hom denominava Mata. Igualment, hom troba una darrera referència indirecta referida a l'any 1341, quan Guillem de Sant Salvador de Torneula fou testimoni d'un acte jurídic (*Guillelmo de sancto Salvatore de Torneula*), on ja s'associa l'advocació de l'antiga església al roc prominent de la

30. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol 10, doc.13, p. 249, Madrid-València 1803-1852.

31. R. ORDEIG, *Catalunya Carolíngia 4. Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 1541, Barcelona 1999.

32. R. ORDEIG, *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya*, vol. II, doc. 163, EH, Vic 1996.

Torre de les Bromes.³³ Desapareguda l'església, el fet que el nom de Sant Salvador s'hagi aplicat des d'aleshores al cim d'una de les muntanyes que hi havia sobre el monestir ha fet que, durant el darrer segle, s'hagin associat erròniament les restes d'aquest cenobi amb les del mas que hi ha dalt del roc.

IDENTIFICACIÓ I DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE SANT SALVADOR DE MATA

Des de fa uns anys s'havia afirmat que el monestir de Sant Salvador estava situat al municipi de Capolat, just sobre l'extrem d'un dels extensos altiplans que hom troba entre la plana del Baix Berguedà i les muntanyes de l'Alt Berguedà, prop de Torneula, al lloc que avui dia apareix als mapes com a Roc de Sant Salvador, a uns 1157 m d'alçada sobre el nivell del mar.³⁴

En aquest indret s'hi troben restes d'un edifici de pedra que hom considera que corresponen al monestir de Sant Salvador Mata, una identificació que ha estat acceptada comunament des de que van ésser estudiades a finals dels anys setanta i inicis dels vuitanta del segle XX per diferents autors. Un d'ells fou Xavier Sitjes que qualificà l'edificació de preromànica, tot i que reconeixia que tenia afegits posteriors.³⁵ La construcció, de la que en feia un plànol, presentava un seguit d'estances, una de les quals era considerada com a església per la presència d'obra d'*opus spicatum* en un dels murs i les altres s'interpretava que eren dependències diverses, inclòs el que ell anomenava una fleca o forn de pa. Si llegim l'anàlisi que fa de la pretesa església descobrirem un seguit de característiques que, segons l'autor, fan d'aquesta una excepció entre les construccions preromàniques: manca d'arc triomfal, manca de diferenciació interior del santuari ja que la planta té la mateixa mida que la nau, carreus de pedra picada ben escairats, i una part de l'edifici amb aparell semblant al que s'usaria a finals del segle XI o més tard. Així, cal remarcar que la descripció de Sitjes s'avé més amb la d'un mas que no pas amb la d'una església.

Poc després Xavier Barral, en publicar el seu estudi sobre el preromànic, discrepava de les opinions de Xavier Sitjes sobre alguns edificis, un dels quals era el suposat monestir de Mata: "em sembla, en canvi, que s'han d'excloure per manca

33. J. BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, doc. 392, p.540, Fundació Noguera, Barcelona 2006.

34. Long. 1° 46' 55", lat. 42° 3' 42". Així s'afirma, per exemple, al repertori comarcal del romànic. DIFERENTS AUTORS, *Catalunya Romànica, vol. XII, El Berguedà*, p.149-151, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985. S'afegeix una traducció catalana de la dotalia de Mata.

35. X. SITGES MOLINS, *Les esglésies Pre-romàniques del Bages, Berguedà i Cardener*, p. 93-96, Caixa d'Estalvis de Manresa, Manresa 1977.

de proves, esperant un estudi definitiu, les parets conservades de Sant Salvador de Mata, dins del terme de Capolat”.³⁶

Tot seguit es publicava el compendi d'esglésies anteriors al romànic d'Eduard Junyent,³⁷ qui reconeixia que l'església estava retocada. Ell suposava que l'edifici, del qual en dibuixava un plànol, havia estat abandonat a mitjan segle X i que posteriorment s'hauria refet. Ho justifica d'aquesta manera: “el 950, quan els monjos havien abandonat ja l'edifici, l'església va ser donada a Sant Joan de les Abadesses per Adelaida Bonafilla, senyora del castell i del terme de l'Espunyola. Aquest edifici, aleshores ja en decadència, no degué ser refet sinó bastant més tard d'aquesta donació”. Aquesta teoria no és bona ja que, com hem vist a l'apartat dedicat a les referències històriques, el document no diu pas que es cedeixi el monestir de Mata a Sant Joan de les Abadesses, sinó que l'objecte cedit és el terme de l'Espunyola, el qual limita amb el de Mata per llevant. Així, l'any 950 el cenobi continuaria actiu.

Nosaltres l'any 2000 també visitarem les ruïnes descrites i prospectarem la zona de Capolat i, concretament, el Roc de Sant Salvador. Tot i que la mostra ceràmica no fou gaire abundant, cal destacar que a l'entorn de la construcció predominava absolutament la terrissa d'època moderna i contemporània, un indicador que ens permet situar l'abandonament de l'edifici vers la fi del segle XIX. Les parets, tal i com es pot apreciar a les fotografies publicades pels historiadors citats anteriorment, són altes, massa ben conservades per un edifici construït amb pedres i argamassa o abandonat fa mil anys. Això no són les restes d'un monestir sinó les d'un mas fet amb diverses fases i amb afegits, tal i com s'ha fet sempre a les cases de pagès. La barreja de diversos aparells és el que feia pensar en un edifici preromànic amb afegits posteriors i, així, els dubtes que tenia Xavier Barral sobre l'edifici eren certs. Malgrat tot, podria ser que el monestir del segle IX s'hagués rehabilitat com a masia?. Si això hagués estat així les contínues reocupacions i remodelacions haurien fet perdre l'aspecte original del monestir i no hauríem pogut comprovar si ho era. Tan sols un fragment de ceràmica altomedieval, però, obtingut a uns vint metres de les ruïnes, ens indicaria que l'indret va ser freqüentat durant períodes més reculats.

Al nostre parer, l'actual Roc de Sant Salvador és el lloc més idoni per l'emplaçament de la guàrdia descrita l'any 899 a la dotalia del monestir. Cap a mitjan segle X, un cop la frontera és lluny i s'ha consolidat plenament la zona sota domini cerdà, aquesta denominació es transforma en la Torre de les Bromes o de la Boira (*Turrem Nebule*), l'actual topònim Torneula. De fet, potser correspon a una torre de planta quadrangular el fragment de mur fet amb obra gruixuda d'*opus spicatum*

36. X. BARRAL, *L'Art Preromànic a Catalunya*, ss. IX-X, p. 259, Edicions 62, Barcelona 1981.

37. E. JUNYENT, *L'Arquitectura Religiosa a Catalunya abans del Romànic*, p. 100, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat 1983.

que s'observa en una de les estances maldestrament identificades amb el monestir.³⁸ D'altra banda, cal observar també que, a nivell físic, aquest emplaçament correspon a un cingle o penya-segat imponent que, vist des del Baix Berguedà, sembla tot ell com una torre. Seria, en tot cas, vers la fi de l'època moderna quan s'hi construiria un mas que s'abandonaria en plena època contemporània i que traspassaria el nom a una altra construcció propera que actualment s'anomena Torneula, un lloc que també prospectarem i que no ens ha proporcionat cap indicatiu medieval.

Contràriament, la ubicació que avui proposem per a les restes del monestir correspon a un petit turó o plataforma rocallosa recoberta d'una capa de terra, que es localitza als peus del Roc de Sant Salvador i a uns 880 m d'alçada sobre el nivell del mar, situada a unes desenes de metres al nord de la casa vella de Cots.³⁹ És aquesta darrera una masia tradicional abandonada fa uns cent anys, tot i que es tractaria també d'un establiment altomedieval que ocupa una plataforma contigua a la del monestir i que aprofita i dona continuïtat a les bones característiques poblacionals de l'indret. Cal suposar, així, que la relació inicial entre l'establiment de Cots Vell i el del monestir va ser molt estreta, com ho confirma la notícia tardana de Tavèrnoles que, en fixar els censos de Mata, rememora una extingida abadia i la vigència de l'establiment, un nom que aleshores només podia atribuir-se a l'emplaçament de la vella masia. Cal observar, igualment, que la proximitat de les ruïnes del monestir van facilitar l'espoli de pedra per a les successives construccions de la masia vella de Cots.

Per la seva banda, el turó del monestir presenta forma ovalada i disposa al cim d'una superfície útil gairebé circular, amb un diàmetre mínim de 22,5 m i un màxim de 24. Aquest monticle s'erigeix planer sobre la carena d'un terreny amb forta pendent: així, la cara nord està elevada poc més d'un metre i mig sobre el seu entorn, mentre que la cara sud sobrepasa els tres metres; per la banda occidental transcorre un camí o pista forestal que continua muntanya amunt i que ha contribuït a erosionar el marge de la plataforma sobre la que es troba el monestir; el cantó oriental és bastit sobre un pronunciat tall de la roca, gairebé vertical, que s'eleva uns cinc o sis metres. La plataforma avui dia queda discretament dissimulada al seu entorn degut a la vegetació que hi ha crescut. Com que està situada a les primeres elevacions del peu de l'altiplà que separa l'Alt i el Baix Berguedà, la vista és bona i s'observa bé la plana comarcal, el Montseny i Montserrat, tot disposant d'un espai obert on en cap moment del dia hi manca el sol. A la banda nord i a l'oest s'hi veuen

38. També hem identificat restes específiques d'una torre quadrangular a l'emplaçament d'una altra guàrdia documentada a inicis del segle XI sobre l'emplaçament del castell de Puig Arbesos (Cercs). Tot i això, les guàrdies no necessàriament han d'estar sempre fortificades amb construccions sòlides, ja que bàsicament són punts de vigilància elevats sobre el terreny. J. CAMPRUBÍ, *Conquesta i Estructuració Territorial...* p. 102-104.

39. Long. 1° 46' 13", lat. 42° 3' 38".

feixes de terra ben delimitades les quals fa anys que no es conreen i que han estat envaïdes per la vegetació. La ubicació del monestir sobre un petit turó que domina la vall en la qual està situat no és un fenomen aïllat, sinó que tots els castells i caps de terme del seu voltant també radiquen en llocs similars, ja que es tracta d'una zona propera a la frontera, plena de perills, en la qual s'intenta consolidar el domini comtal i eclesiàstic.⁴⁰

Al costat sud-est, just sota la paret vertical de la plataforma, hi ha una bassa de dimensions considerables, avui dia en desús, feta de pedra amb afegits de totxo, on la presència de pedres treballades delata que procedeixen de les ruïnes immediates. Aquest dipòsit correspondria a una instal·lació moderna de la masia vella de Cots. Per accedir dins la bassa hi ha una rampa a l'extrem sud, i per treure l'aigua un petit desguàs a l'extrem nord-est de la mateixa; la instal·lació s'ompliria fent un trencalligües al camí que passa pel costat oest del monestir, ja que, degut al pendent del terreny, el sender es converteix en torrent quan plou. El cantó est de la bassa el constitueix un terraplenat fet a manera de marge. L'aigua embassada serviria per a regar les feixes que queden sota seu. Uns metres més avall els antics horts deixen pas als camps de conreu de secà.

La presència d'horts pròxims al monestir ja és testimoniada l'any 899, perquè a la dotació de l'església de Sant Salvador l'abat li concedeix un dels horts que ell posseïa i que eren pròxims al cenobi, així com una casa.⁴¹ De fet, al cantó occidental i a poques desenes de metres a l'oest del monestir hi passa la riera de Montclar, un curs d'aigua que ve del pla de Capolat i que més avall rep el nom de riera de Navel. En qualsevol cas, la referència documental dels horts reforça la nostra proposta, en ésser un lloc més idoni per fer-hi horts que no pas l'extrem del Roc de Sant Salvador, on no hi ha gens d'aigua.

El turó sembla envoltat per un mur perimetral de pedra que en alguns punts hauria desaparegut sense deixar restes d'enderroc, potser perquè s'ha aprofitat la pedra per altres construccions. El cantó oriental ha estat reparat amb trossos de totxo i materials similars per tal d'evitar la seva degradació i posterior caiguda dins de la bassa. Dins del recinte s'hi veu la presència d'algun mur transversal. De tot el conjunt, la construcció més evident correspon a les restes d'un edifici (o edificis) que apareix situat al costat nord de la plataforma i que s'orienta en direcció est-oest, una disposició que pot correspondre a una església, amb murs que poden estar enterrats sota una potència aproximada d'un metre d'enderroc. Els murs que hom pot observar són fets amb pedres treballades per la cara exterior, disposades en filades més o menys ben fetes i lligades amb una mica de morter de calç força mal-

40. J. CAMPRUBÍ, «Els castra berguedans de finals del segle IX inicis del X i el seu context...».

41. "Dono ego iamdictus Sunila, abba, ad ipsa ecclesia casale et orto prope ipsa ecclesia qui de una parte habet orto de me ipso".

mès. L'existència d'altres construccions es confirmaria, encara, al sector dels peus de l'edifici, on es salva un petit talús i on apareixen restes de murs molt degradats, que són bastits amb pedra treballada de diferents mides.

Igualment, resulta molt significatiu que sobre el sector occidental del turó s'hi observin ossos d'un enterrament humà, orientat est-oest, i un altre a l'extrem sud-oest, unes restes que corroboren la hipòtesi de que ens trobem en la proximitat d'un edifici religiós. Al voltant de les restes humanes, tot i que estan força desfigurades, s'hi aprecien lloses irregulars posades verticalment, un tipus d'enterrament que, sense que s'observin les capçaleres de les tombes, podria estar relacionat amb els models del tipus I i II trobats a Pedret, els quals s'han datat vers finals del IX i inicis del X.⁴² Una lloseta vertical també apareix en un punt del centre de la plataforma, fet que ens fa pensar que l'àrea del cementiri sigui extensa.

Completa la descripció que avui podem fer del jaciment el plànol que s'adjunta i que cal agrair a la generositat de l'arquitecte Ramon Roca Baraldés, de la Casa Nova de Sant Marc, a Cal Bassachs (Gironella), qui desinteressadament detalla la situació del monestir i de les restes que s'hi observen.

D'altra banda, com hem fet sistemàticament, en prospectar el lloc obtinguérem dues mostres ceràmiques diferenciades, una que correspon estrictament a l'emplaçament del monestir de Mata i una altra que reflecteix la pròpia evolució del lloc de Mata o Can Cots Vell, situat a prop del cenobi.

La mostra ceràmica recuperada a l'emplaçament del monestir procedeix bàsicament de l'entorn del marge occidental de les ruïnes, molt erosionat, el qual ens ha proporcionat un conjunt format per 108 fragments ceràmics. Entre les formes representades es detalla la presència de 9 vores, 6 bases, 2 nanses i 4 fragments informes, alguns d'ells decorats amb línies horitzontals o en ziga-zaga, a més d'un grup de fragments informes que aplega 2 fragments de cuita oxidada, 15 de cuita oxidoreductora, 68 de cuita reduïda i 3 fragments de superfície vidriada. Cal destacar, encara, la presència d'abundants trossos de teula en aquest indret, on sovintegen les restes de calç, com ja hem observat.

La mostra ceràmica selectiva que hem obtingut al voltant de les restes de Can Cots Vell, tot i que presenta certs paral·lels altomedievals que són similars al cas anterior, aplega 50 fragments ceràmics, és molt més diversificada que la del monestir i evidencia una ocupació molt més dilatada del lloc. Aquí s'apleguen 10 fragments de vores, 3 de nanses, 2 de bases i 2 brocs, mentre que només un fragment presenta decoració incisa i altres 32 fragments són informes. En conjunt, 10 fragment seleccionats a Can Cots Vell tenen superfície vidriada, on són representades tota mena

42. A. LÓPEZ – A. CAIXAL, «Llibre II. Església de Sant Quirze de Pedret. Excavacions arqueològiques. Campanyes 1989-1992», *Quaderns Científics i Tècnics*, 6, p. 179-404, especialment p. 252-255, Barcelona 1995.

de produccions d'èpoques modernes, 28 fragments presenten cuita reduïda i, finalment, altres 12 fragments presenten una cuita òxidoreductora o oxidada.

Resulta evident que el jaciment del monestir i el seu entorn immediat han estat freqüentats fins l'època contemporània, tal i com es comprova amb la vigència de Can Cots Vell fins dates ben recents o amb l'arranjament d'una bassa a un costat de les ruïnes del monestir. Això es reflecteix també a les mostres obtingudes, on no manquen els testimonis moderns i contemporanis. Malgrat tot, cal remarcar la homogeneïtat que presenta la mostra obtinguda en l'entorn de les restes de l'església, on els materials tardans resulten simples intrusions recents, alienes a la fundació i a l'ocupació estable del monestir.

La forma bàsica que es registra en aquesta mostra correspon al tipus elemental de recipient tancat marcadament globular, amb cos més ample que el coll i una vora exvassada diversament. Els 9 exemplars recuperats presenten el llavi arrodonit i obert a l'exterior, amb vores que poden estar lleugerament motllurades a l'alçada del coll, com succeeix en dos casos, un dels quals seria una gerra, de coll curt i vertical (nº 3 i 5). D'altra banda, en conjunt, les pastes d'aquesta mostra solen ésser força compactes i, en general, el desgreixant de quars i mica està ben trinxat o no destaca gaire. Tot i la diversitat de produccions i de cuites, que van del color ocre a les pastes ennegrides, en l'aparença general de les peces el color predominant és el gris fosc, trist, sovint amb tonalitats obscures per haver estat al foc, com succeiria amb les olles. Es tracta, en tots els casos, de materials fabricats amb torneta o amb torn, de bona factura ocasionalment, on la cara externa de les peces sol tenir una superfície més regular i ben tornejada que la interna, que sovint és boteruda. Sobre l'acabat de les peces només caldria afegir que dos dels fragments presenten una mena d'espatulat o brunyit molt desgastat en la superfície i que els exemplars amb aplicació d'engalba són mínims.

Si identificar i datar ceràmica reduïda medieval d'una excavació sovint presenta dificultats, molt més ho és quan es tracta de materials obtinguts en prospecció. Caldria observar, així, que formes tancades similars a les que predominen en Mata també són les habituals als forns de Casampons, que han estat datats vers finals del segle XII i inicis del segle XIII.⁴³ Tot i les continuïtats que demostra tenir un mateix tipus de forma hegemònica, és segur que existeixen, però, diferències de consideració en les pastes, en la cuita, en la factura i en els acabats de les peces, divergències que poden ajudar-nos a distingir i a ordenar els productes que corresponen a cada context històric. En el cas de Sant Salvador es tracta d'un emplaçament amb una ocupació molt breu i d'un jaciment arqueològic amb un grau de conservació excepcional, tot

43. J.I. PADILLA LAPUENTE, «Contribución al estudio de las cerámicas grises catalanas de época medieval: el taller, los hornos y la producción de Casampons», *Ceràmica Grisa i Terrissa Popular de la Catalunya Medieval, Acta mediaevalia, Annex 2*, p. 99-143, Universitat de Barcelona, Barcelona 1984.

i haver-hi hagut una casa ben a prop. En la seva lògica, els pagesos de Can Cots han emprat les ruïnes d'aquest turó com pedrera i com a lloc de pastura, condicions que han limitat la contaminació del jaciment.

Donada la homogeneïtat del conjunt i les dades documentals de que hom disposa, tot sembla indicar que la major part d'aquesta mostra de terrissa recuperada al monestir constitueix un exemple ben representatiu de les produccions ceràmiques que serien vigents al Berguedà d'ençà de la fi del IX i fins l'inici del segle XI, potser. De fet, les seves característiques són similars a les d'altres materials recuperats en estrats arqueològics d'aquesta mateixa època a la comarca i encaixen adequadament entre les produccions ceràmiques altomedievales que hom coneix a Catalunya.⁴⁴ Així, aquesta forma bàsica, amb vores i llavis similars, és la que predomina als estrats que s'atribueix a finals del segle IX i a inicis del segle X en les excavacions realitzades a l'església de Sant Quirze de Pedret (Cercs).⁴⁵ Són produccions més arcaïques, però, les formes d'aquest tipus amb el llavi bisellat que predominen als contextos més antics de l'església de Sant Vicenç de Rus (Castellar de n'Hug)⁴⁶ i al poblat medieval del Serrat dels Tres Hereus (Casserres).⁴⁷ Al Berguedà mateix, salvades les distàncies formals entre ambdós establiments, l'excavació d'un habitatge altomedieval al vilar de Montclús (Santa Maria de Merlès), que es documenta l'any 893, posa de manifest que aquí s'emprava una vaixela molt similar a la de Mata en ple segle IX, amb materials que presenten vores exvassades de perfil arrodonit semblants, tot i que són productes de pitjor qualitat.⁴⁸

Inversament, els materials de Mata ens han servit de referent magnífic a l'hora d'interpretar altres mostres ceràmiques més imprecises, on es pot discutir la crono-

44. A. LÓPEZ – A. CAIXAL – X. FIERRO, «Elements per a la difusió i la cronologia de la ceràmica grisa medieval a les comarques de Barcelona», *La vida medieval als dos vessants del Pirineu, Actes del 4t curs d'Arqueologia d'Andorra*, p. 105-126, Andorra 1997. A. LÓPEZ – ET ALII, «Ceràmica tardorromana y altomedieval en la provincia de Barcelona. Siglos VII-X», *Anejos de AEspA*, 28. *Cerámicas tardorromanas y altomedievales en la Península Ibérica*, p. 41-65, L. CABALLERO – P. MATEOS – M. RETUERCE eds., Mérida 2003. C. FOLCH, «La ceràmica de la Alta Edad Media en Cataluña (s. VIII-IX de C): el estado de la cuestión», *Arqueología y Territorio Medieval*, 12.2, p. 237-254, Universidad de Jaén, Jaén 2005.

45. A. LÓPEZ – A. CAIXAL, «Llibre II. Església de Sant Quirze de Pedret. Excavacions arqueològiques. Campanyes 1989-1992», *Quaderns Científics i Tècnics*, 6, p. 179-404, especialment fig. 1, 2 i 5, p. 352 i 354, Barcelona 1995.

46. A. LÓPEZ – A. CAIXAL – X. FIERRO, «Elements per a la difusió i la cronologia de la ceràmica grisa...».

47. C. FOLCH – J. GIBERT – J. MARTÍN – E. RODRIGO, «L'ocupació de l'alta edat mitjana del Serrat dels Tres Hereus (Casserres, Berguedà)», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, p. 753-757, ACRAM, Barcelona 2007.

48. C. FOLCH, «La ceràmica de l'Alta Edat Mitjana d'un habitatge del Vilar de Montclús (Santa Maria de Merlès, Berguedà)», *De Constantí a Carlemany. El pas de l'Antiguitat Tardana al món medieval. III Jornades d'Història i arqueologia medieval del Maresme*, p. 187-195, Mataró 2006.

logia aproximada que cal atribuir a certs materials quan aquests s'emascaren en seqüències d'ocupació més llargues. Així, les produccions de Mata també presenten certs paral·lels amb la tipologia general de les ceràmiques obtingudes a la majoria dels establiments castrals, com ara a la prospecció i l'excavació del castell de Viver, amb una cronologia que aniria des d'inicis del segle X fins els segles XIV-XV aproximadament.⁴⁹ En qualsevol cas, els referents de Mata ens han servit per identificar l'emplaçament cert d'alguna altra església contemporània seva, com ha succeït amb el temple desaparegut de Santa Maria de La Quar, que també fou consagrada i dotada l'any 899, durant la mateixa visita pastoral del bisbe Nantigís: fins aquí hom situava aquesta església amb reserves a l'ermita de la Mare de Déu de La Quar, un indret enlairat que no ofereix vestigis altomedievals de cap mena; ha estat, però, a l'emplaçament i a l'entorn del mas de Can Pou, una construcció moderna, on hem recuperat una mostra similar a la de Mata; aquí, l'orientació vers llevant de l'indret és adequada per a una església d'aquesta època i els materials obtinguts així ho confirmen, en trobar produccions d'una certa qualitat semblants a les de Mata i en observar restes humanes que delaten la presència del cementiri.

Al capdavant, amb un centenar d'emplaçaments analitzats, la pràctica de prospeccions arqueològiques al Berguedà va ser un exercici tenaç i reiterat, on es va prioritzar l'estudi dels llocs on radicaven institucions de caire territorial i on experimentàrem amb el registre toponímic. L'esforç no va estar exempt, però, del plaer que proporciona trobar respostes a les preguntes que hom plantejava. Un bon grapat de jaciments arqueològics excepcionals, com el del monestir de Mata, les han contestades. Fins aquí, l'ús combinat de la documentació d'arxiu i de la prospecció arqueològica han demostrat ésser uns aliats excel·lents.

CONCLUSIONS

És ben conegut el paper rellevant que va tenir la fundació de monestirs durant els primers anys del domini carolingi, d'ençà de la conquesta franca.⁵⁰ Aleshores van renovar-se d'arrel les directrius eclesiàstiques i s'implantà un nou orde jurídic on els monestirs eren agents actius, encara que sotmesos als atzars polítics imperants en el decurs segle IX. Serà durant el darrer quart del mateix segle, però, amb la conquesta

49. J. VILA CARABASSA – J. CAMPRUBÍ SENSADA, *Memòria de la intervenció Arqueològica Realitzada en el Castellot de Viver, Sector Sudest (Viver i Serrateix, Berguedà)*, març de 1999, memòria inèdita, Servei d'Arqueologia, Barcelona.

50. M. RIU, «Revisión del problema adopcionista en la diócesis de Urgel», *Anuario de Estudios Medievales* 1 (1964) p. 77-96. C. BARAUT, «El monestir de Sant Sadurn de Tavérnoles i els orígens del monaquisme benedictí al Comtat d'Urgell», *Studia Monastica* 18 (1976) p. 253-259. A. RIERA, «Alimentació i ascetisme a l'alta edat mitjana. Gènesi de la "dietètica" monàstica benedictina (540-820)», *Els monestirs catalans entorn l'any 1000*, p. 140-167, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona 1999.

i l'ocupació comtal del Berguedà, quan aquí s'implementi el procés de creació de monestirs amb l'aprovació episcopal. Es tracta d'un procés de llarga durada en el qual el monestir de Mata constitueix una fundació carolíngia relativament tardana, un cas específic que aporta el seu propi historial.

Així, com hem vist, vers la fi del segle IX l'abat Sunila va fundar el monestir de Sant Salvador, al qual el bisbe Nantigís atorgà una extensa parròquia. Aquí s'integrarien diferents vil·les, tot i que l'acta de dotació només gossa citar-ne una, on es posaria de manifest una capacitat fundacional molt limitada en l'aplicació de les seves competències. Encara pitjor, durant la primera meitat del segle X i sota la intervenció comtal, és possible que primer se separés una part del seu terme per incorporar-lo a la parròquia de Sant Pau de Casserres i que seguidament s'escindís l'alou de l'Espunyola, dos nous districtes que serien independents del monestir. Si més no, l'existència del cenobi és garantida fins l'any 988, quan s'adjudica una darrera donació a la seva església de Sant Quintí. El seu darrer destí fou, però, el d'acabar sotmès a un cenobi de major entitat, en benefici de Sant Sadurní de Tavèrnoles. Per la seva banda, l'alou de l'Espunyola consta en mans del monestir de Sant Joan de les Abadesses l'any 950 i del monestir de Cuixà d'ençà de l'any 958. Tot això indicaria que l'existència del monestir de Mata fou molt curta i que, per raons que desconeixem, tot i que afloren reiterades pressions o conflictes comtals, el seu terme acabà incorporant-se a algun altre alou o partint-se i els seus monjos, molt aviat, hagueren d'abandonar el cenobi. Avui és un jaciment arqueològic ben conservat i les seves característiques es poden contrastar amb les estructures que presenten o amb l'evolució que segueixen altres monestirs coneguts del seu entorn més immediat.

Així, Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà) podria ésser, hores d'ara, el cas més antic que hom coneix a la comarca, on les intervencions arqueològiques haurien detectat una part de la capçalera tripartida d'una basílica i d'un cementiri d'època visigòtica. Aquesta primera fase es proposa que correspon a una comunitat eremítica i que no és fins la fi del segle IX o durant la primera meitat del segle següent quan es construeix un gran edifici monàstic rectangular que aplegaria els monjos.⁵¹ Observem, en qualsevol cas, que la primera referència documental del monestir correspon a l'any 898, quan el noble Frojà i la seva esposa autoritzaren una concessió de cases i terres en diferents llocs.⁵² Ben aviat i sota l'empara dels comtes de Cerdanya Sant Llorenç assoliria una situació de privilegi durant segles.

Fundat poc abans de l'any 835, cal observar també que la disposició formal del monestir de Sant Salvador de l'Abadella (Cercs) sobre una petita codina al pantà de

51. A. LÓPEZ – A. CAIXAL – J.M. VILA, «El recinte medieval del monestir de Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà). Campanyes arqueològiques dels anys 2000-2004», *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, p. 585-604, ACRAM, Barcelona 2007.

52. J. BOLÓS – M. PAGÈS, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, doc. 1, Barcelona 1986.

La Baells és molt similar a la que presenta l'emplaçament de Mata i que, com aquest cas, també revertí en benefici de Sant Sadurní de Tavèrnoles.⁵³ Ocupat fins fa pocs anys, el conjunt ha estat restaurat recentment, tot i que encara ens sigui desconegut a nivell arqueològic

Pot servir de referent, igualment, la comparació amb les esglésies del monestir de Serrateix, tot i que la interpretació que se'n fa de les restes resulta encara controvertida.⁵⁴ Aquí, l'any 941 es documenta l'existència d'un monestir dedicat a Santa Maria (*cenobium*), tot i que certs documents refereixen la renovació del mateix als comtes de Cerdanya vers l'any 977 (*construximus ibi monasterium ad habitandum monachos*).⁵⁵ Aleshores, a pocs metres de Santa Maria ja existiria l'església parroquial de Sant Pere, un estrany edifici de planta basilical amb arcs ultrapassats que sembla força antic i que ha estat explorat i excavat temps enrere, tot i que hom desconeix els resultats d'aquestes intervencions.

Altrament, situat no gaire lluny de Mata, el cas de Sant Pere de Graudescales (Navès) presenta una problemàtica específica que el relaciona amb el nostre, en haver estat la darrera iniciativa monàstica que va rebre una dotació del bisbe Nantigís l'any 912. Localitzat al peu de l'Aiguadora i sense que es coneguïn restes de l'església original, amb l'excavació d'aquest monestir es van posar al descobert les restes d'un edifici monàstic compartimentat que hom relaciona amb la fase inicial de la fundació, on la cuina ocupa una posició central. Aquest edifici fou víctima d'una destrucció violenta que hom data vers el segle XII, tot i que l'emplaçament continuaria habitat durant segles i es construí una masia arran d'aquelles estructures.⁵⁶

Un darrer cas a l'actual comarca del Berguedà que hom pot comparar és el de Sant Sebastià del Sull (Saldes), que també ha estat excavat i que sembla correspondre a una fundació de ple segle X. Seria durant la segona meitat d'aquest segle quan aquí s'hi construiria una aula rectangular amb una torre afegida sobre la porta d'accés, un conjunt que hauria estat destruït violentament durant el primer terç del segle XI. L'església original presenta planta rodona amb absis semicircular i l'emplaçament va romandre habitat fins dates recents.⁵⁷ Un insòlit document que s'atribueix al comte Sunifred II d'Urgell cita l'aprisió del lloc i la fundació d'un monestir per part de la monja Honesta (*devota*) i del clergue Daniel abans de l'any 939. Si més no, sembla

53. DIFERENTS AUTORS, *Catalunya Romànica*, vol. XII, *El Berguedà*, p. 202-209, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985.

54. DIFERENTS AUTORS, *Catalunya Romànica*, vol. XII... p. 510-523.

55. J. BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, docs. 9, 10, 22 i 23, Fundació Noguera, Barcelona 2006.

56. M. RIU, *L'arqueologia medieval a Catalunya*, p. 76-83, Barcelona 1989. DIFERENTS AUTORS, *Catalunya Romànica*, vol. XIII, *El Solsonès, La Vall d'Aran*, p. 177-186, Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1987.

57. M. RIU, «El monestir de Sant Sebastià del Sull al terme de Saldes», *Urgellia* 6-8 (1983-1987) p. 245-284, 219-279 i 151-210. DIFERENTS AUTORS, *Catalunya Romànica*, vol. XII... p. 458-462.

segur que aquesta església (*domus*) l'any 983 fou atorgada pels comtes de Cerdanya en dotació al nou santuari de Sant Llorenç prop Bagà.⁵⁸

Al cas de Mata, en prospecció arqueològica es comprova que l'edifici fins ara identificat com el monestir, situat al Roc de Sant Salvador, correspon al mas abandonat de Torneula i que, originalment, fou l'emplaçament d'una guàrdia. El veritable monestir i l'església de Sant Salvador de Mata es troben, però, al costat de les ruïnes de la casa de Cots Vell. Aquí ens condueixen els diferents arguments: les qualitats de l'establiment s'avenen amb les referències documentals per la presència d'horts i de camps, així com la proximitat del Vilar; a nivell arqueològic, igualment, sembla clar que es tracta d'una església d'aquesta cronologia tant pel tipus d'obra i per l'orientació que té l'edifici com pels enterraments que s'hi troben o per les restes ceràmiques obtingudes. Tot plegat sembla indicar que allò que hi ha al turó no és altra cosa que el monestir de Mata, un conjunt que es mou en un context bàsic del segle X i que difícilment sobrepassaria aquesta època, en coincidència amb el que es dedueix del registre documental.

Evidentment, ara mateix cobert per la vegetació, sense excavació arqueològica ni cap neteja del lloc, és difícil determinar si hi havia altres cambres o estances al voltant de l'església o la forma que podia tenir tot el conjunt. En qualsevol cas i com correspon a un monestir de la fi del segle IX, aquest no és un cenobi amb claustre ni amb unes dependències annexes importants. Temps vindran d'aquesta mena de monestirs.⁵⁹ Es tracta, més aviat, d'una església elevada sobre el seu entorn i que pot haver posseït algunes petites estances annexes, situades arran del turó, potser similars a les de Graudescales i on descartaríem que hagi existit cap gran edifici monàstic, sense oblidar que l'abat li atorgà una casa que es localitzaria vers l'emplaçament contigu de Mata, possiblement a Cots Vell. El monestir de Sant Salvador de Mata constitueix, en qualsevol cas, un jaciment arqueològic extraordinari que cal protegir i que pot facilitar dades excepcionals sobre les fundacions d'aquest període, com és excepcional també el fet que puguin conservar-se íntegres les restes de la seva església.

De vida efímera, el monestir de Mata és un cas ben representatiu sobre les transformacions que afecten les fundacions monàstiques de l'època carolíngia, perquè el seu destí no és l'excepció sinó una norma, la d'ésser assignat a tercers a més curt o llarg termini, com succeeix al Sull, a Graudescales i a l'Abadella, amb violència diversa. Aquests antics monestirs introduïren l'observança de la norma benedictina als comtats catalans, tal i com s'estipula l'any 912 a la dotalia de Sant Pere de Graudescales. Al marc normatiu benedictí, però, la majoria d'aquests monestirs ocupen

58. J. BOLÓS – M. PAGÈS, *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*, docs. 3 i 41, Barcelona 1986.

59. J.A. ADELL – E. RIU-BARRERA, «La configuració arquitectònica dels monestirs: dels orígens a l'any mil», *Temps de Monestirs. Els monestirs catalans entorn l'any 1000*, p. 168-185, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona 1999.

el grau que pertocaria a una simple cel·la, donades les seves dimensions reduïdes. Amb comunitats inferiors a una desena de membres, aquests cenobis no devien ésser gaire més grans que els seus precedents immediats dels segles VII i VIII, que avui pràcticament encara desconeixem. Aviat, però, uns i altres van ésser considerats despectivament com a simples *monasteriola* i això és el que succeí de forma gairebé sistemàtica durant els segles X i XI, sota l'hegemonia comtal, quan totes aquestes petites fundacions desaparegueren o s'integraren en cenobis benedictins de major entitat.⁶⁰

60. R. MARTÍ – J. COLOMER, «*Monasteriola*: petits monestirs d'antiga fundació», *Els monestirs medievals catalans. IV Jornades d'Història y arqueologia medieval del Maresme*, Mataró, novembre de 2007 (en premsa).

Fig. 1- Restitució hipotètica i evolució del terme parroquial de Sant Salvador

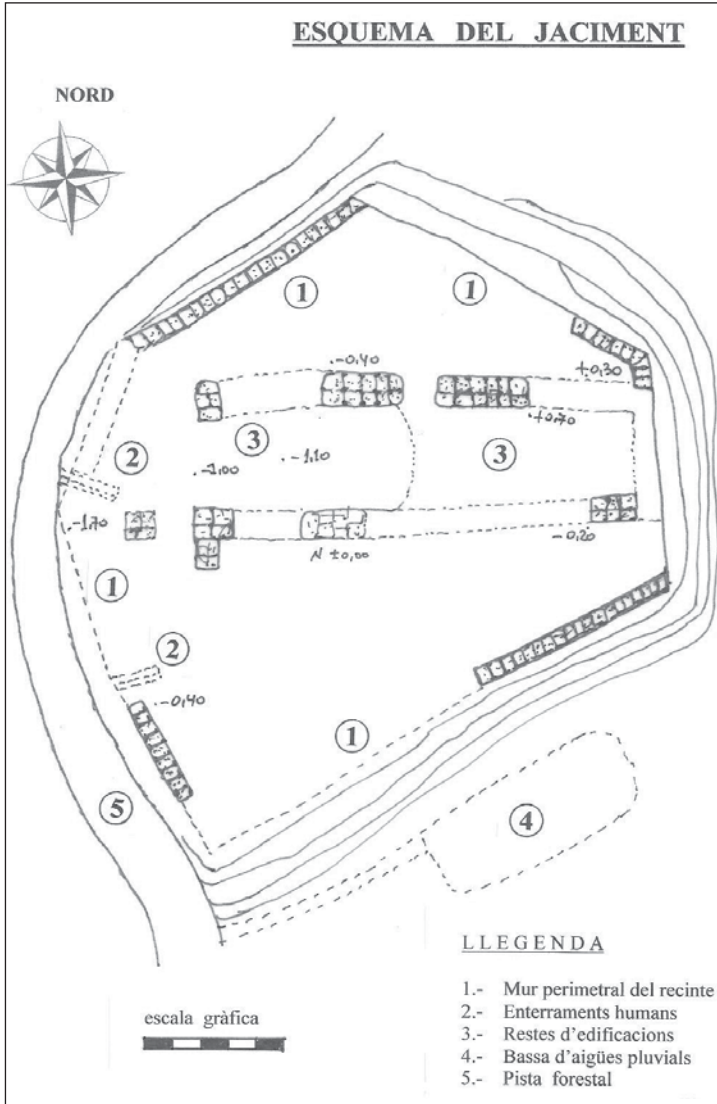

Fig. 2- Esquema del jaciment arqueològic de Sant Salvador de Mata

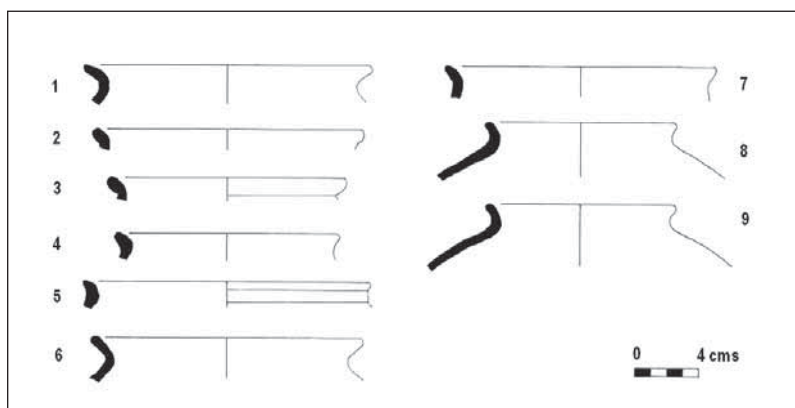

Fig. 3- Formes ceràmiques recuperades al monestir de Mata

Fig. 4- Restes d'un enterrament sobre el mur perimetral de Mata

Fig. 5- Restes de murs al sector occidental del turó